

A DUNA

UTAZÁS A FEKETE-TENGERTŐL
A FEKETE-ERDŐIG

Nick Thorpe

SCOLAR

1. A Duna-delta

ELSŐ FEJEZET

A világ kezdete

„A trák beszámoló szerint a Duna mögötti országot méhek lepték el, így a további előrehatolás lehetetlen; véleményem szerint azonban ez a történet valószerűtlen, hiszen a méhek hideget nem tűrő teremtmények...”

HÉRODOTOSZ¹

„A dunai csiga (*Theodoxus danubialis*) a házáról ismerhető fel, a világosabb, sárgás alapon lévő átlós irányú, cikcakkos csíkjairól. Keleten akár egyszerű fekete is lehet... leginkább a tiszta, oxigénben dús folyóvizet kedveli, köves talajjal. Ahol az ilyen vizet gátak közé szorítják, a populáció általában eltűnik.”²

A tokhal, Radu Suciu elmondása szerint, páncélos hal. Képzeletemben megjelenik egy hosszú orrú, bajuszos, víz alatti keresztes lovag, ahogy teljes páncélzatban küzd fölfelé vasuszonyaival a sáros Duna medrében, a sisakrostély alatt vad tekintettel. Radu viszont azt érti ezen, hogy ennek a halfajnak nincs bőre, és hosszú, vékony gerince, mint a legtöbb halnak. Ez a hal csupa porc, egy köteg izom, a tervezés remekműve.

Radu irodájában ülünk a Duna-delta Kutatási Központban, Tulcsában (Tulcea), a deltavidék legnagyobb romániai városában. Körülöttünk befőttesüvegekben sóban pácolt halak, papírhegyek, számítógép-képernyők és könyvektől roskadozó polcok. Átnyújtja nekem Jókai Mór *Az aranyember*³ című regényének román fordítását, amely Ada

Kaleh azóta elveszett szigetéről mesél, amely fentebb volt a Dunán, a Vaskapu közelében. Akik beleszeretnek a Dunába, szeretik egész valóját, a testét, még azokat a részeit is, amelyeket sohasem láttak.

Az irodán kívül, a folyosó falán görbe, ijesztő kinézetű kampók lógnak ruhafogasok gyanánt, amelyeket korábban halászok használtak tokhalfogásra. Ez a hal nem harap idegesen a horgászbot végén incselkedő csaliba. Akár száz évig is élél, több száz kilósra is megnő, és egy ember súlyának megfelelő mennyiségű kaviárt képes a gyomrában elraktározni.

A Dunában ötféle tokhal létezik: a viza (*Huso huso*), a sőregtok (*Acipenser stellatus*), a sima tok (*Acipenser nudiiventris*), a vágótok (*Acipenser gueldenstaedtii*) és a kecsge (*Acipenser ruthenus*). A kihalás leginkább a felfelé hajló orrú és rövid szakállú sőregtokot fenyegeti, bár a többiből sem él túl sok vadon. Ez a legrégebbi hal a földön, valaha a folyó büszkesége, amelyben a leginkább bővelkedett. Az ősi dák törzs tagjai egy, a folyómederbe leszúrt és kampókkal ellátott cölöpökből készült kerítés segítségével fogták ki őket. A dák szó erre az eszközre a *garda*, amely a mai napig megtalálható a modern szerb nyelvben. Amikor a rómaiak két véres hadjárat során meghódították a dákok földjét az időszámítás szerinti 100 és 113 között, arra kényszerítették a foglyaikat, még mielőtt lemészárolták vagy elhajtották volna őket a rabszolgapiacra, hogy tanítsák meg őket tokhalat fogni. Traianus római oszlopának alján szakállas, nadrágos férfiak láthatók, amint meghunyászkodnak a borotvált arcú és tunikás légionáriusok győzedelmes kardjai alatt. Mivel az ábrázolás inkább a háborús propaganda része, arról nincs emlék, ahogy a szakállas férfiak megtanítják a rómaiakat halászni.

A római mérnökök később a dák módszert a folyómeder aljára erősített, vesszővarszerű rákfogó szerszámnál is alkalmazták. A technológia azonban kissé megváltozott. Magyarországon a bajai halászmúzeumban láttam egy gyerekágy oldalához hasonlóan elrendezett facölöp sort, amelyen a cölöpök között kampók meredeztek. A kampók beleakadtak a hal vértjébe, és minél jobban küzdött, annál mélyebbre hatoltak az oldalába. Ezeket a halkerítéseket aztán kiemelték a hajók oldalánál a vízből, és leszedték róluk a halakat.

Radu megcsörgeti a látogatók számára fenntartott dobozát, egy egyszerű cipősdobozt, tele halcsontokkal és csontvázakkal. A tokhal – magyarázza – „nagyszerűen mászik, de rosszul úszik”. A karjával meg-

mutatja, hogyan feszíti ez a különös hal a hátúszóit az oldalához, és hogyan mélyeszi bele a folyómederbe, hogy felfelé tartó, hosszú vándorlása során lehorgonyozzon a Dunán. Radu elővesz a dobozából két hosszú, sárga és éles uszonyt, amelyek inkább kötőtűhöz hasonlítanak, semmint gombostűhöz. Amikor a halak elérték az egykor a folyó egyes szakaszain egymást követő vízeséseket, ezekkel az uszonyokkal cövekelték le magukat, úsztak egy kicsit, aztán újra lecövekelték, hogy megpihenhessenek egy-egy arra alkalmas szikla menedékében. Így tudtak felúszni a meredek, gyors sodrású kaptatón.

A tokhal legősbibb megkövesedett maradványai kétmillió évesek. Ezek a halak tízszer olyan régóta úszkálnak a föld vizeiben, mint mióta az ember a felszínén futkos. És ez alatt az idő alatt alig változtak. A fossziliákon a vizának pont olyan hosszú az orra, mint ma, amikor a Fekete- és a Kaszpi-tenger szélein tanyázik, csakúgy, mint egykor az itt húzódó Pannon-tengerben. A tokhalak közül a viza a legnagyobb, hossza akár a hat métert, a súlya pedig az egy tonnát is elérheti. Ha víz alatt filmezik őket, olyanok, mint egy óriási, galaxisok között kanyargó, forgolódó úrhajó.

Radu szerint „élnek a víz mellett olyan emberek, akik még soha nem láttak tokhalat”, hiszen ez a hal ragaszkodik a víz aljához közeli élethez. A Fekete-tengerben, ahol a Dunában található öt fajból három a felnőtt élete nagy részét tölti, szintén ritkán mennek a felszín közelébe. Keveset lehetett tudni a tengeri mozgásukról mindaddig, amíg 2009-ben el nem indítottak egy román–norvég közös kutatási programot⁴, melynek keretén belül egy-egy laptop árának megfelelő értékű kis műholdas közvetítőt rögzítettek öt tizenéves halra, amelyeket aztán feljebb, Håršovánál visszaengedtek a Dunába.

Aznap este Tulcsában Radu még többet mesél a kutatásról a Neptune vendéglőben, a három ágú szigonyt forgató istenek falfestményei alatt, némi – Niculițel környékéről származó – fehérborral leöblített sült sügér fogyasztása közben. Eddig a norvég királyról elnevezett tizenkét éves hím, Harald volt a legsikeresebb. Egészséges, hatkilós egyedként azonnal elindult a tenger felé, ahogy visszaeresztették a Dunába. A telet egy víz alatti kiszögellésen töltötte, mindössze hatvan méter mélyen a Fekete-tenger északnyugati sarkában, nem messze Odesszától. Ez volt az első tudományos bizonyíték, hogy ott gyűlnek

össze a tokhalak télire, ahol a leginkább ki vannak téve a vonalhálós halászat veszélyeinek. Alapvető tájékozási pont a természetvédők számára. A hal hátára erősített kis készüléket úgy programozták be, hogy ne közvetítsen állandóan. Egyszerűen elraktározza az információt, majd felküldi a műholdra, mihelyt a tokhal eléri a felszínt. Harald az elengedését követő 164. napon, a Krím-félszigettől 11 kilométerre bukkant föl. Az Argos műholdra küldött információ szerint ezen az első éjszakán állandó, óránként tizenöt kilométeres sebességgel haladt. Feltehetőleg egy halászhajó fedélzetén. Haraldot tehát kifogták. Valószínűleg még élt, de csak éppen hogy.

A tokhal egy másik különleges tulajdonsága, hogy akár napokon keresztül is képes a vízén kívüli túlélésre. 2003-ban Apatinban szerb halászok kifogtak egy óriási vizát, amely aztán több órán át egy takaróba csavarva hevert a parton, mígnem sikerült kiverekednie magát a takaróból, és legurulnia a folyó széléig, majd vissza a vízbe. Mielőtt elmenekült volna, foglyul ejtői még felfigyeltek az oldalában rozsdásodó kampómaradványokra. Mindez több mint húsz évvel azután történt, hogy a román–szerb határon lévő Vaskapunál épült gát elvágta volna a tokhalat a természetes ívóhelyétől, a Magyarország és Szlovákia határán lévő, sekély dunai szakasztól. Onnantól, hogy megépült a gát, a halakat vagy ki kellett volna tenni a partra feljebb a folyón, vagy belecsempészni egy teherhajó melletti hálóba, hogy folytathassák a fajuk számára immár lehetetlenné vált vándorlási útvonalat.

Miután Haraldot kifogták, és kiszállították a partra, a műhold még két napon át tudta követni. Az utolsó jelzés egy közeli vasútállomásról, Sakiból érkezett. Harald megkezdte a vasúton történő, szárazföldi utazást. Már csak arra volnék kíváncsi, mit csináltak a közvetítőkészülékkel azok, akik kifogták vagy megvásárolták ezt a szegény jószágot. A kutatás sok mindenre rávilágított a tokhalak migrációs útjával kapcsolatban, de kevés hal tudott annyi információt továbbítani, mint Harald. Néhányan azóta sem bukkantak fel a víz felszínére. Mások ugyan felbukkantak, de az általuk továbbított adatok csonkák voltak, a Fekete-tenger fölött ugyanis az égbolt csak úgy zümmög az orosz hadihajók és a szevasztopoli katonai bázis között küldött műholdas jelektől. A Fekete-tenger Oroszország ablaka, ahonnan rálát a közel-keleti háborúkra és forradalmakra.⁵

Radu cipősdobozának büszkesége egy kicsi, tökéletes tokhal, alig hosszabb a tenyerénél. Ajándékba kapta egyik professzorától, Nicolae Bacalbaşától. Az 1970-es évek első felében Bacalbaşa professzor felismerte, hogy a tokhal lassan kihal a Dunából. A túlhalászat, a szennyeződés és a Vaskapunál épült vízi erőművek elpusztították a tokhal-populációt, mint ahogy az oroszországi Volgográdnál épült erőmű is tette a Volgán, egy évtizeddel korábban. 1980-ban tizedannyi vizát sikerült kifogni, mint 1930-ban. Bacalbaşa hosszú életének hátralévő évtizedeit a tokhal megmentésének szentelte.⁶

Először is a halászokkal kellett megküzdnie, akik nem voltak hajlandók elárulni neki, hol lehet tokhalat fogni. A szófukar román halászok azt mondták, hogy ez egy féltve őrzött családi titok, amely apáról fiúra száll. A tántoríthatatlan Nicolae Bacalbaşa leparkolt a Trabantjával a hârşovai híd mellé, ahol a férfiak széttárt karral mutatják, milyen hatalmas harcsa van a vödrükben vagy a képzeletükben, és elindult fölfelé a folyó mentén. Nem sietett. Minden este felverte a sátrát, és mindenkivel szóba elegyedett, akivel a folyó partján találkozott. Három nap múlva aranyra bukkant. Épp csak belepillantott egy magányos horgász melletti fahordóba, amikor meglátta az első tokhalat. A horgász messziről, Moldvából érkezett minden évben, és addig horgászott, amíg meg nem telt a hordó. A halat megsózta, majd elindult haza a zsákmánnyal, hogy legyen télire ennivaló, a feleslegből pedig némi pénz. Szégyenkezve értesült a tanult professzortól, hogy ritka fajt fogott, és könyörögve kérte, hogy szabadítsa meg tőle. Ez volt az a tökéletes darab, amelyet Radu átnyújtott nekem a dobozból. A hal méretéből és az évszaktól ítélve Bacalbaşa arra a következtetésre jutott, hogy a tokhal a Dunában tel, és nem tér vissza a Fekete-tenger melegebb, sósabb vizébe.

Bacalbaşa és csapata a halászoiktól szerzett értesülésfoszlányok és saját megfigyeléseik segítségével megtanultak tokhalat fogni. A fiatal felnőtt halak minden három-öt évben felúsznak a Dunán ívni, míg az idősebb halak csak minden tíz-tizenöt évben teszik meg ugyanezt. A hibrid egyedek – a különböző tokfajták kereszteződésai – jobban ragaszkodnak a folyóhoz, mint a többiek, és mintha vonakodnának visszatérni a tengerbe. A tudósok különös dologra figyeltek fel: pontosan ott tanyázott a legtöbb tokhal, ahol a rómaiak egykor az erődjeiket

építették. A római határőrség vezetői, akiknek százfős katonaságból álló egységeket kellett etetniük, nem voltak együgyű emberek. A Dunában akkoriban annyi tokhal élt és szaporodott, hogy ízletes rózsaszín húsuk és fekete kaviárjuk az otthonuktól távol állomásozó katonák legfőbb táplálékául szolgált. Civilizációk jönnek és mennek, az öreg tokok szokásai azonban nehezen halnak ki.

Miközben nyugatról a delta felé tartok kocsival, felfigyelek az első szélturbinákra, amelyek a domboldalakon elszórt pitypangokra vagy éppen a római hadsereg felderítőire emlékeztetnek. Dobrudzsában mindig fúj a szél, így a domboldalak csupaszak, a fű rövid, mint a sztyeppén. Ez a legdélebbi és legnyugatabbi nyúlványa Dél-Oroszország óriási, fűvel benőtt sztyeppés területének, melyeken a történelem előtti időkben nomádok vágattak keresztül-kasul. Hátukba fújt az állandó északi szél, románul a *crivăț*. Bizonyára otthon érezhették magukat ezeken az alacsony, elnyűtt gránitdombokon is. Kurgánjaik (temetkezési dombjaik) még mindig fel-felbukkannak a vidéken.

Dobrudzsa – a Duna és a Fekete-tenger közötti terület – vad, elhagyatott, szeszélyes vidék, még a legtöbb román se nagyon ismeri. Az egyetlen könyv, amelyet Bukarest legjobb könyvesboltjában találok róla, egy Răzvan Voiculescu fényképeiből összeállított vaskos kötet. Voiculescu motorral járta be azokat a vidékeket, amelyek leginkább csak a tenger felől vagy lóháton közelíthetők meg.⁷ Errefelé mindenütt gránitsziklák magasodnak, mint egy óriás fogai, a lábuknál egyetlen eperfa, amely mintha egy istennő ajándéka volna. „Az éjszaka mélyén... még mindig hallom a Citadella-hegy lábánál lehorgonyzott hajók nyikorgását. Arrafelé léteznek utak, amelyek sehova nem vezetnek, a helyiek mégis makacsul járnak rajtuk. Áll ott még két száraz hegy, közöttük egy híd rozsdás sínnel, végeláthatatlan napraforgóföldek húzódnak, az örömmel és sziklával tarkított mezőkön ügyetlenül szétszórt templomok” – írja Voiculescu az előszóban. Itt a világ kezdete, hangsúlyozza, nem pedig a vége. Itt kezdem én is az utamat fölfelé, a Duna mentén.

A falvaknak, amelyeken áthaladok, török hangzású nevük van, úgy mint Saraiu és Topalu, bennük egy imaszobánál alig nagyobb mecsetek és karcsú, hegyes minaretek. A Romániában maradt mintegy

nyolcvanezer török és tatár Dobrudzsában él. Az évszázadok során, a legtöbb hódítóhoz hasonlóan, ők is beleszerettek a környékbe, és itt maradtak. Dédunokáik, mélybarna szemű, félnék lányok, a vadállatokat is megszelídítő mosollyal haladnak el mellettünk, barna kezükben eladásra szánt, lila kis virágcsokrok villannak fel.

Az út mentén juhnyájak bandukolnak, bele a gomolygó füstfelhőbe, amelyet a szél hozott egy, a tavalyi füvet perzselő, előregörnyedő férfi felől. Kopott szőnyegek lógnak a szárítókötélen, tyúkok kapirgálnak a kukoricacsövekkel megrakott góré mellett az udvaron, Răzvan Voiculescu semmibe vezető útja mellett pedig egy fehér sapkás rendőr baktat fáradtan.

A szélturbinákkal kapcsolatban a pitypanghasonlat helytállóbbnak bizonyul, mint a felderítőkkal vont párhuzam. Alig két év alatt négyszázötven turbina nőtt ki a földből. Dobrudzsa egészére összesen négyezret terveznek, melyek többsége a Duna-delta felé repülő vagy onnan érkező vándormadarak millióinak az útjába esik.

Egy viharos márciusi reggelen Daniel Petrescu kocsjában ülök. Beștepe felé tartunk, amely törökül azt jelenti: „öt domb”, és Mahmudiára, valamint a folyó Sfântu Gheorghe-i ágára néz. Daniel magas, mosolygós férfi, a nyakában jókora távcső lóg. A Beștepe alatti Razim-tó (Razelm-tó néven is ismert) Románia legnagyobb tava, és szinte a déli horizont végéig húzódik. A dombok túloldalán a Duna legdélebbi száz kilométeres szakasza tekereg a tenger felé. Észak felől erős szél fúj, az égbolt szürke. Egy magányos dolmányos varjú feszül a szélnek, majd kisebb csivitelő rajokban erdei és fenyőpintyek repülnek át a dombok fölött észak felé. „Nem éppen látványos madarak, de még ebben az időben is képesek folytatni az útjukat. Olyanok ezek a hegyek, mint Mekka, mágnesként vonzzák a vonuló madarakat. A lapos, vizes területekről indulnak, és kihasználják a hegyek felől fölfelé áramló meleg levegőt, hogy magasabbra vigye őket. Aztán a magasból lesiklanak a hegy másik oldalán, ősszel délnek, tavasszal északnak” – meséli Daniel.

A hegyek természetvédelmi területnek számítanak, nem is annyira a madarak, mint inkább az ott fellelhető veszélyeztetett moha- és növényfajták miatt. Nő ott vad kakukkfű, *festucá*nak vagy csenkesznek nevezett fűfajta, csipkebogyóbokrok, sőt törpe eperfa is, egy kis vízmosás menedékében. A kommunista időkben az iskolákban megha-

tározták, hány selyemhernyót kell összegyűjteni az eperfákról, hogy felélesszék a román selyemgyártást. „A madarak szeretik ezt a fát, mert sokáig van rajta termés – mondja Daniel. – Különösen a seregélyek kedvelik.” A hernyók a fehér eper leveleit eszik. A selymet az időszámítás szerinti első évszázadban hozták be Kínából Európába. 552-ben, Nagy Justinianus bizánci császár uralkodása alatt két szerzetesnek sikerült egy selyemhernyókkal teli bambuszágat becsempészniük Konstantinápolyba.⁸ Onnantól kezdve az eperfa gyorsan terjedt Görögországban és a Balkánon, mert az egyes régiók saját selyemgyárakat kívántak létesíteni.

A Duna Tulcsánál három ágra válik szét. Az északi, chiliai ág Ukrajna partjánál éri el a Fekete-tengert. Izmajil városa őrzi a bejáratot, melynek kettéosztott címerének egyik felén piros alapon egy kereszt, egy kard és az iszlám vékonyka holdja látható.

A Duna sebesen ömlő vize
végre erős kezünkben van;
A Kaukázus tiszteli bennünk hőjét,
Oroszhoné végre a Krím földje.

Török–tatár hordák többé
nem zavarják birtokunk nyugalmát.
Nem erősködik Szelim büszkén,
Hisz a Félhold már nem igaz.⁹

A vers Gavril Derzsavin szerzeménye, egyben az első orosz nemzeti himnusz. Szelim török szultán volt, a vers pedig a bevehetetlennek hitt török erőd, Izmajil 1791-es, Alekszandr Szuvorov orosz tábornok parancsnoksága alatt történt elfoglalásának állít emléket. Ami utána történt, korántsem volt olyan hősiesség. Az orosz csapatok az ostromot követően házról házra haladva negyvenezer török férfit, nőt és gyereket mészároltak le. Talán innen a címer piros háttere. Amikor a vérengzés véget ért, Szuvorov a sátrába ment, és sírt.¹⁰ Ma a városban közel kilencvenezer élnek, ennek egy részét a jelentős kínai közösség teszi ki.

A Duna középső, sulinai ága a legforgalmasabb, mert egy angol, Charles Hartley, a krími háborúból hazafelé tartva kiegyenesítette.

Hartley később a Szezei-csatorna kiszélesítésében is részt vett, majd a kanyargó Mississippi-delta egyik útvonalának a kiegyenesítésében is.¹¹ Első próbálkozása azonban a Dunához fűzte, és megkezdődhetett a mai napig tartó csata az árut a leghamarabb piacra juttatni kívánó közlekedési mérnökök és a girbegurba, folyton változó folyót kedvelő környezetvédők között.

A Duna legdélebbi ága, a Sfântu Gheorghe-i a legősibb, amely alattunk, a Beștepe-hegy alatt a horizont végéig nyúlik. Onnan, ahol állunk, végigtekintünk a szél ujjától simára koptatott hegyeken. Kevés fa van csak, és még azok is, amelyek gyökeret eresztettek ezen a szélfúttá vidéken, kicsik és ernyedten lógnak, mint egy zászló a szélcsendben. Eső is kevés van errefelé, évi alig negyven centiméter.

Hogy hol táplálkoznak a madarak, az a delta vízállásától függ. Késő tavasszal, amikor a felsőbb szakaszokon az eső és az olvadó hó a folyót örvénylő, barna árrá duzzasztja, a pelikánoknak és a gázlomadaraknak távolabb kell repülniük, hogy halászni tudjanak. A Dunánál élő két pelikánfaj közül egyik sem tud alámerülni, úgyhogy sekély vízre van szükségük a táplálkozáshoz. A tájba való emberi beavatkozás – mint például a szélfarmok létesítése – nyomán a pelikánok kénytelenek egyre nagyobb és nagyobb élelemszerző kitérőket tenni. Márpedig minél több időt töltenek távol a fészküktől, annál kisebb az utódaik túlélési esélye. Daniel története eszembe juttatott egy halászt, akivel jó néhány évvel ezelőtt találkoztam Norvégia partjaitól nem messze, Lofoten szigetén. Mint fiatal, ifjú házas férfi egy hétnél tovább nem szívesen maradt távol a családjától. Ahogy azonban teltek-múltak az évek, akár hat hónapra is elment, hogy a Barents-tenger fakó vizében vonóhálójával hal után kutasson az egyre fogyó állomány között.

A kommunista időkben a hatóságok megpróbálták a Razim-tavat tenger táplálta, sós vizű tóból a Duna által táplált, édesvízű tóvá változtatni. Gátakat építettek, hogy lezárják, és mesterséges csatornákkal összekötötték a folyóval. A kísérlet csúfos kudarcot vallott.¹² Azóta puhatólózó próbálkozások folynak a terület természetes állapotának helyreállítására. Hasonló erőfeszítések történtek a földeken is. Óriási gátrendszert építettek, hogy területet nyerjenek a kukorica- és rizstermesztés számára. Eleinte néhány kísérlet sikeresnek bizonyult, a talaj egyre növekvő sóartalma azonban elpusztította a termést. A falusi

cipész fiaként születet román diktátor, Nicolae Ceaușescu a „vidéki elmaradottság” leküzdéséről szőtt álmát felváltotta a természetvédők vágya, hogy helyreállíthassák a vidék eredeti állapotát.¹³

Nekivágunk a hegyeknek. A szél ellenére egyre rosszabbul látni, de a gomolygó köd között a távolban felbukkannak a magas szélturbinák, amelyek mintha óriási léptekkel felénk tartanának. Az építető cégek deltán belüli próbálkozásai a zöldek ellenállásának köszönhetően megfeneklettek, Dobrudza egyéb területein azonban nyaktörő sebességgel folynak. A helyi önkormányzatok befektetéséhsége, a brüsszeli támogatások és mindenekelőtt az erős dobrudzsai szél egyre csak vonzzák az építőket. Daniel félti a vándormadarakat, azokat, amelyek egész évben ott fészkelnek, és tart attól a hatástól, amelyet az utak, az elektromos vezetékek, a beton és az acél az amúgy is törékeny ökoszisztémára gyakorolnak. „Ez itt Európa egyik csodája, és nem szabadna, hogy az ilyesfajta befektetések tönkre tegyék. Csakhogy Romániában mindig is a pénz volt az úr. A fejlesztők megszerzik a földeket, először építkezni kezdenek, és csak azután kérdeznak.” A Mahmudiából Tulcsába vezető úton csíkos betonkeverők sora után haladunk: olyanok, mint darazsak a porfelhőben. A spanyol, német, román, francia és amerikai cégek mind ugyanazt a földet akarják, és ugyanazt a szelet. „Nem vagyunk a fejlődés ellen, és nem vagyunk a szélergia ellen, de amikor valami ilyen ipari méreteket ölt, törvényszerűen károkat okoz. Nem létezik, hogy a több ezer, foci pályára-átmértű forgószárny ne gyakoroljon semmiféle hatást a környezetre. A legtöbb madárfaj éjszaka vonul. A madarak sem bolondok, néhány turbinát még kikerülnek, de mi van, ha több száz közé repülnek be? A denevéreknek még rosszabb. Nem is kell, hogy elérje őket a lapát, mert a rotor okozta nyomáskülönbség miatt felrobban a tüdejük, amikor arra haladnak.”

A környezeti hatástanulmányokat maguk a befektetők készítetik, így nem figyelmeztetnek a lehetséges veszélyekre. Amikor pedig ornitológusok szeretnék megvizsgálni a turbinák alatti talajt az elhullott madarak miatt, a magánúton felbérelt biztonsági őrök elűzik őket.

Széles kanyart teszünk Murighiol („lila tó”) felé, amely a víz különleges árnyalata miatt kapta a nevét, hogy heringet, fekete fejű sirályt és szürkelúd-csapatokat lássunk. A nyárfák ágain vetési varjak sötét fészkei díszlenek, mintha gyűrűt húztak volna a faágakra, de sok

varjúfészekbe kék vércsék telepedtek. A bioszféra-rezervátum errefelé megtiltotta a szárazföldi vadászatot, úgyhogy a madarak itt keresnek menedéket.

Utunkat Plopu falu felé folytatjuk, amely egykor zsúptetőkészítőiről volt híres. A mesterek többsége azonban Nyugatra távozott, Nagy-Britanniába vagy Hollandiába, jobban fizető munka reményében. A hagyományos zsúpot piros zsindegyű tetők váltották fel, melyek fölött a magasban fehér nyakú ludak repülnek egy vonalban. Egy korábbi halastóból ezernyi fekete farkú sárszalonna reppen fel jókora felhőt alkotva. „Csak megpihennek. Felhizlalják magukat az oroszországi útra” – magyarázza Daniel. A pólingokhoz hasonlóan a szalonkák csőre is hajlékony végű, hogy felkaphassák a sárba vájt lyukakban talált férgek és rákféléket. A tó partját gyönyörű törpenád szegélyezi, a legjobb alapanyag a zsúptetőkészítéshez, szintiszta arany a szürke égbolt alatt.

Tulcsába érkezésünkkel esőcseppek kopognak az autó szélvédőjén, az utakon betonkeverők hemzsegnek. Lehetetlen kiegészíteni a turbinák építetőivel? – teszem fel a kérdést. Nem lehetne térképet készíteni, és feltüntetni a vándormadarak szempontjából leginkább érintett területet? „Akadt ilyen próbálkozás, a leendő építetők azonban azt állítják, hogy az ilyesmi előnyt biztosít a már megkezdett építkezések számára. Ott építenek tehát, ahol alkalmas területet találnak. Attól tartok, mindez addig fog folytatódni, amíg csökkenni nem kezd a haszon, vagy el nem tűnnek a támogatások.”

Grigore Baboianu a Duna-delta Bioszféra Rezervátum igazgatója. A tulcsai kikötőre néző, modern üvegirodájának falán egy róla és Jacques Cousteau-ról készült kép látható. A híres francia természetkutató 1990 és 1992 között utazott végig a Duna mentén, hogy információt gyűjtsön a folyó egészségi állapotáról a kagylókban elraktározott, mérgező anyagok okozta károk felmérésével.¹⁴

„Maguk még szerencsések – mondta Cousteau Baboianunak Tulcsában –, a Duna egy élő folyó a Rajnához képest, de sok segítségre lesz szüksége.”

Az 1950-es években a kommunizmus gyors, durva iparosítást eredményezett a kontinens egyik felén, a még félfeludális álomban szuny-

nyadó Közép- és Kelet-Európában. A magyarországi Pentele faluból először Sztálinváros lett, majd Dunaújváros. Mint ahogy egyre több gyerek született, a folyók mellett is csak úgy nőttek ki a városok a földből, az emberek pedig vidékről beköltöztek a lőrésekkel ellátott, középkori erődítményekre hasonlító városi lakótelepekre. Minden emberi, kémiai és állati szenny visszafolyt a folyóba, amely feldolgozott és megtisztított mindent, amit tudott a még megmaradt árvízi területek nádasaival és gyökérrendszerével, az emésztetlenül maradt mocskot pedig továbbköpte a Fekete-tengerbe. Az 1990-es évek elején a Duna menti óriási kommunista ipartelepek százai mentek tönkre, és zárták be a kapukat. Mihelyt megszűnt a totalitárius állam támogatása, és elfogyott a mérhetetlen bürokráciára szánt energia, kevés túlélési esélyük maradt ezeknek a gyáraknak.

A mezőgazdaságban sem volt más a helyzet. Hatalmas állami gazdaságok és szövetkezetek jöttek létre az osztrák–magyar határtól kezdve a Duna-deltáig, és a Duna-medence középső és alsó szakaszán a mezőket élelmiszer-termelésre fogták. A gabonatermés évről évre nőtt, hiszen a talajt teletömtek műtrágyával. A folyó mellett sorakoztak a műtrágyát és robbanószereket gyártó vegyi üzemek. A gyárak a szennyüket a folyóba ürítették, közben árucikkeiket hajók szállították a piacra. A gabonát Konstancába, és onnan tovább a világ óceánjain, vagy föl a folyón Ausztriába és Németországba, a kapitalista tömeg élelmezésére. A kommunizmus bukásával a Duna is fellélegezhetett.¹⁵ A disznóhizlaldáktól a folyóig vezető szennyvízcsatornák hömpölygő folyama kis érré apadt. A cigányság elhordta a fémhulladékot a partok mentén lezárt gyárakból, hogy ócskavasként eladják, amit aztán a tengerentúlon vasvázvá alakítottak a kínai és az indiai építkezési láz során gombamód szaporodó betonépületek megerősítésére. Az állami földszövetkezetek kisebb egységekre hullottak szét, a parasztság pedig visszakapta az 1940-es évek második felében lezajlott államosítási hullámban ellopott földjeit vagy az értük járó kompenzációt. A parasztok bő egy évtizeden át hiányt szenvedtek a kis földek megművelésére alkalmas traktorokban, miközben a szovjet és kelet-német gépszörnyetek a gazban rozsdásodtak. Az agrárszféra egyes ágazatai aztán újjáéledtek, gyakran a külföldi tőke támogatásával. Azóta is folyik az egyre kevesebb kézben koncentrálódó földtulajdonosi szerkezet meg-

valósulása, mivel a családi földeket visszaszerző parasztok gyerekei már nem akarnak földet művelni, inkább eladják azt. Románia, Bulgária, Magyarország és Szlovákia élelmiszeriparát és sörfőzdéit az 1990-es évek elején megindult első privatizálási hullámban külföldi cégek szerezték meg. A hagyományos szabadtéri piacokat, ahol az emberek zöldséget és gyümölcsöt vásároltak, valamint frissen vágott baromfit egyenesen a termelőtől, részben felváltották a szuper- és hipermarketek. Számos piac azonban megmaradt, hiszen az ott árusított élelmiszer ízletesebb, a vásárló tudja, ki termelte meg, a tányérunkra kerülő paradicsom pedig csak nyer azáltal, hogy nem kell kétezer kilométerre eltávolodnia a növénytől, amelyen megtermett.

Egyes gyárakban újraindult a munka, immár a folyóba való szennyvízürítéssel kapcsolatos szigorúbb törvények figyelembevételével. Az Európai Unió által támogatott modern csatornázási projektek megvalósítása Bécsben és Budapesten hozzájárult a víz tisztaságának javításához. Jelenleg a vízszennyezés szempontjából az egyik legnagyobb veszélyt a felszínen lefelé sodródó műanyag flakonok jelentik, amelyek üzeneteket nem rejtenek magukban, hacsak azt nem, hogy valaki valahol feljebb elég gondatlan volt ahhoz, hogy a vízparton szemeteljen. Ezek a palackok végül a Fekete-tengerbe kerülve mérgező iszappá bomlanak, és a tengerfenéken maradnak, amíg világ a világ.

A Bioszféra Hatóság feladata, hogy megvédje a deltát a Ceaușescu-korszak pusztítása után, és segítséget nyújtson a helyi közösségeknek a megélhetéshez. Sajnos azonban ez a két feladat gyakran nem fér össze egymással. A helyi gazdálkodók és halászok rossz szemmel nézik az „ökológusok” – így hívják a Bioszféra Hatóság munkatársait – okvetlenkedéseit. Az 1990-es évek magas munkanélküliségi aránya miatt a deltában élőknek nem maradt más, mint a halászat. Néhányan szabályellenesen kis lyukú hálóval dolgoznak, mások egy autó akkumulátorához elektródákat illesztenek, amelyek a vízbe dobva széles hatókörben mindent elpusztítanak. Szerbiában, feljebb a folyón, a kilencvenes évek háborúinak köszönhetően igen sok a megmaradt gránát, amelyekkel kirobbantják a halakat a vízből. 2006-ban Románia megtiltotta a tokhal halászatát. Ezzel hozzájárultak a faj kihalásának megakadályozásához, ugyanakkor jelentős csapást mértek az elkötelezett halászok jökora táborára, különösen a deltában, ahol a tokhal

számított a legértékesebb fogásnak. A hatóságok igyekeznek kreatív módon segíteni a halászok megélhetését. Grigore Baboianu például azt az elképzelést támogatja, mely szerint a halászoknak évente egy nap engedélyezni kell a tokhalászatot. Ezt azonban nehéz volna bevezetni, különösen akkor, amikor Bulgária, Szerbia és Ukrajna – az évek óta tartó román nyomás hatására – teljességgel betiltotta a tokhalászatot a folyó hozzájuk tartozó szakaszán. Egy másik megoldásnak az akvakultúra kínálgózik, azaz a tokhal mesterséges tenyésztése, majd a folyókba történő visszatelepítése. Romániában már két tokhalfarm is létezik: egy Isacceánál a Dunán, egy másik Bukarest mellett. A norvég–román együttműködés keretén belül „tokhaltúrák”-at szeretnének indítani a Dunán.¹⁶

Grigoréval 2000-ben találkoztam először, amikor pelikánokat filmeztem a deltában. Adott nekünk egy hajót és egy vezetőt, mi csak a hajó üzemanyagát fizettük. A Hatóság annyira híján volt a pénznek, hogy őrök nem tudták bejárni a delta hatalmas, félig vad területeit, hogy megakadályozzák az orvhalászatot. A trükk a pelikánokkal az, magyarázta a vezetőnk, hogy úgy kell viselkedni, ahogy ők. Mivel igen nagy termetű madarak, nem ijednek meg a többi nagy teremtménytől, mint például az ember, aki a folyó árjával feléjük közelít. Szinte már közéjük értünk, amikor néhány idegesebb pelikán rövid csőrű betolakodókként azonosított be minket, miközben a bölcsebb, öregebb madarak, vagy csak azok, amelyeket már sokszor lefilmeztek, nyugodtan ácsorogtak a nádasban. Grigore bevallása szerint a pénzügyi helyzetük azóta is vajmi keveset javult, bár a határrendőrség már jobban ellátott, több támogatásban részesül, és jobb helyzetnek örvend a delta védelme terén. Elkobozzák a hálókat, azokat pedig, akik a tiltott, ívási szakaszban halásznak, megbüntetik. Áprilisban és májusban mindössze a kisebb becsben tartott csukát halászhatják.

Vasárnap reggel Tulcsában, a múzeumtól nem messze, a dombra felvezető úton található mecset imámjának a keresésére indulok. Éppen egy temetésre siet, de hamarosan visszatér, és ha Isten is úgy akarja, beszélgethetünk. Istennek azonban más tervei lehetnek vele, mert a megbeszélte időpontban nem jelenik meg. A márciusi este hűvösében várok egy keveset, aztán becsöngetek a szemközti Török–Román Baráti Társasághoz, egy egyszintes, alacsony városi házba. A törökök

csaknem ötszáz éven át kormányozták Dobrudzsát, és csak az 1870-es években vesztették el itteni területeiket. Az ott maradt törökök elnyomókból etnográfiai különlegességgé váltak, egyes kincseiket azonban érintetlenül megőrizték. Egy nő érkezik az ajtóhoz, és úgy üdvözl, mintha én volnék a hazatért tékozló fiú. Egy csoport török nő gyűlt össze a heti éneklésre: Vezza Sadula, Sabis Mahmet és Sabiha Ali vezetik a dalárdát. A dalok egy részét a török hátországba tett éves utazásaik során tanulták, hogy aztán a népművészeti fesztiválokon előadhassák. A legszebbek azonban a Dunáról szóló régi, dobrudzsai török balladák.

Láttam egy román lányt lenni a Duna parton...

Se anyja, se apja, kezét idegenek szorítják.

– Román leány, áruld el az igazat,

Hol van az édesanyád?

– Nincs énnekem se apám, se anyám,

Magányosan élek e világon, árván.

– Árva vagy te, s én meg szegény flótás,

Miért ne lépnénk frigyre mindjárt!

– Házasodni? – felelé a leány. –

Hogy e földön kettőnket szomorítson honvágy?¹⁷

Hogy vajon miért volt honvágya egy román leánynak a Duna mellett, és honnan érkezhetett a török fiú, örökre az idő homályába vész. Tulcsa mindig is a mozgásban lévő emberek városa volt. Előtte a tenger, mögötte a Duna.

Négy vagy öt dal után a hölgyek kezdenek kifáradni, az egyikük ráadásul elveszítette a mobiltelefonját. Hamarosan az egész csoport azt keresi-kutatja, és az utolsó refrén is az új technikai eszköz eltűnésének esik áldozatául. Visszatérek a kikötőben lévő kis szállodába, sügért vacsorázom, majd korán lefekszem. A partnak csapódó hullámok morajlása és a sirályok jajveszékelése hamar álomba ringatnak.